

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti - 100

Keçmişini öyrənməyən gələcəyini qura bilməz!

Tarix təkrarlanır, odur ki, olmuşları öyrənilib lazımı nəticə çıxarmaq və bir daha səhv etməmək üçün növbəti mərhələlərdə nəzərə almaq vacibdir!

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xalqı böyük zəhmət və qurbanlar bahasına dövlət müstəqilliyi qazandı. Lakin Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin ömrü cəmi 23 ay oldu...

Ötən əsrin sonlarında qazanılan dövlət müstəqilliyi də eyni aqibəti yaşayacaqdı. Əgər ulu öndər Heydər Əliyev xalqın arzu və tələbi ilə yenidən ölkə rəhbərliyinə qayıdaraq Azərbaycanı parçalanmaqdan, dövlət müstəqilliyini isə məhv olmadan xilas etməsəydi!

Uzun əsrlərdən sonra qazanılan və yaşadılan, əbədiyyə çevrilən dövlət müstəqilliyi hər birimiz üçün müqəddəs və əzizdir!

Varisi olduğumuz Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 100 illik yubileyini Prezident İlham Əliyevin 10 yanvar 2018-ci il tarixli sərəncamı ilə bu ildə təntənə ilə qeyd edəcəyik. Şərəfli yubileyə hazırlıq dövründə müstəqilliyin özünü və sonrakı taleyi ilə bağlı müxtəlif mətbu orqanlarda gedən məqalələrin kiçik bir qismini qəzetimizdə dərc etməklə baş verənlərə yenidən diqqət çəkirik!

Oxumaq, bilmək və nəticə çıxarmaq üçün!

MİLLƏT VƏ DÖVLƏT

“Türk xalqı böylə demiş: Elik (Dövlət) qurmuş bir millət idim, şimdiki bənəm elim (dövlətim) nəradə?”

Orxon kitabələrindən

Millət, bir dövlətin ünsürü-zərurisi midir? Yoxsa bir dövlət yaratmaq üçün, hansı millətlərdən təşəkkül edərsə etsin, müxtəlif millətlərdən ibarət bir əhalinin mövcudluğu kafidir. Bu məsələ, bilxassə böyük Fransa inqilabından sonra başlayaraq zamanımıza qədər ictimaiyyət və hüquq alimlərini ciddi məşğul etməyə başlamışdır.

Bu xüsusda, millətin mövcud olmadığı dərəcəlik dövrünün zehniyyətindən qurtarmamış mütəfəkkirlər mövcud olduğu kimi, bilxassə demokrasi fikrinin inkişafı ilə, buna müqabil orta və ifrat məzəhlər də vardır.

1851-də, İtalya krallığının doğmasına təqəddüm edən sənələrdə, Turin darülfünunu müdərrişlərindən **Mançini** tərəfindən bir doktrin şəklində gətirilmiş olan milliyyət prinsipi, əhali və dövlət prinsipi ni rədd edən bir məktəb şəklində girdi.

Bu məktəbə görə:
- Dövlət bir şəxsiyyəti-hüquqiyyə olamaz. Böylə bir heyət süni bir zihafdır. Halbuki, dövlət yerinə millət alınarsa, bu süni zihaf yerinə həqiqi zihaf vücuda gətirilmiş olur.

Napoli darülfünunu müdərrişlərindən **Kappore**: bir dövlət təşkil olunurkən milliyyət əsasının nəzəri-ətibara alınmasının ən haqlı bir nəticə hüsusla gətirəcəyi üçün ən müsmir bir əsas olduğunu, fəqət millətlərin dövlətlər cəmiyyəti əzası kibi tələqqi edilmələrinin yanlış olduğunu dərməyan etməkdədir.

Alman mütəfəkkirləri milliyyət ilə dövlət məfhumunu bir-birinə qarışdırmaq istəməmişlərdir. **Blönçli** milliyyət fikrinin İtalyada krallığı, Almaniyada imperatorluğu vücuda gətirdiyini bəyan etməklə bərabər milliyyətlə dövlət arasında bir irtibat və müşarikət bulunduğunu, bir birinə mütaqibilən təsir icra edə biləcəklərini qəbul ediyorsada, bunların bir dövlət içində yaşayan əhalinin mütəlaq bir millət təşkil edəcəkləri iddiasını yanlış buluyur.

Fəqət həqiqət, dövlətin, milli dövlətə doğru təkamül etməkdə olduğunu göstərməkdədir. Hətta **Yellinek** kibi məruf alman aliminin “bir çox millətlərdən ibarət dövlət” istinadgahının ümumi hərbədən sonra çox zəif olduğu meydana çıxmış oldu.

Hərbi-ümumidən sonra bütün Avropa millətləri, müstəqil dövlət hüduqları daxilində təşəkkül etdilər. Milli dövlət şəklində və milli ocaqları ətrafında təşəkkül etmiş olan Qərbi Avropa millətləri qarşısında hüduqların təshihə və beynəlmiləl təşriki məsainin təmini kibi məsələlərdən başqa bir şey durmamaqdadır.

Bu məsələdən bəhs edən **Jordaniya** “İxtilatlarımız” nam əsərində deyir ki:

- Bu hərəkət Rusiyanı dəxi istila etdi və onu ayrı-ayrı milli dövlətlərə ayırdı. O yeni dövlətlərdən isə ancaq 5-i mövcudluqlarını mühafizə etdi. Fəqət Şərqi Avropaya, yəni Sovetlər İttihadı dəxi milliyyət məsələsinin həlli üçün sıra bəkləməkdədir.

* * *

1789 Hüquqi-Bəşər Bəyannaməsi “Hər türlü hakimiyyətin əsasını millətdə aramaq lazım gəldiği” prinsipini vəz etmişdi.

Avropada bundan əvvəl, nə qədim və nə orta əsrlərdə millət və milli hakimiyyət fikri məfhumları mövcud olmamışdır. Hətta kralların şəxsi və keyfi hakimiyyətlərini xalqın hakimiyyətlə əvəz etdiyini elan edən 1789 Bəyannaməsi belə milliyyəti bugünkü mənada almamışdı.

Fransa ixtilalının təsis etmiş olduğu demokrasi dövrü nəticə etibarilə əsri milliyyət hərəkatını doğurmuşdur. Çünki get-gedə bir xalqın ancaq milli harsı, milli lisanı, milli ədəbiyyatı və tarixi vasitəsilə siyasi bir həyatıyyət göstərib hakimiyyətini əldə edə biləcəyi anlaşılırdı.

Orta əsrlərdə, cəmiyyətlərin dinin vəz etmiş olduğu prinsiplərlə idarə edildiyi zaman din, islamiyyətdə dəxi olduğu kimi, vətənə qarşı məhəbbətə də bir hissə ayırırdı. Bilaxirə Vətən məhəbbətinin (Krala, Şaha, Sultana, Xaqana sədaqətə) təhəvvül etdiyini gördük.

Bu cəmiyyətlərdə milliyyət fikri, milliyyət prinsipi hakim degildi. Cəmiyyətlər bu prinsiplərdən xaric olaraq parçalanır, dağılır, birləşir, təşəkkül edirdi. Kosmopolit əsasla istinad edən bu “milliyyətsiz” feodalizm cəmiyyətini, bəşəriyyətin girmiş olduğu yeni iqtisadi mərhələnin yeni ictimai münasibətləri dağıtdı, yıxdı.

Kralların şəxsi və keyfi hakimiyyətlərinə nəhayət vermək ehtiyacı oyandı.

Xalq hakimiyyəti fikri təbiətilə milli hakimiyyət və milli fikirlərini meydana gətirdi. Bu hərəkət Avropanın əski, orta əsr cəmiyyətini dağıtdı. Vyana Konqresində ehyat olunan bu cəmiyyət yenidən parçalandı, dəğişdi. Avropada yeni milli cəmiyyətlər təşəkkül etdi. XIX əsrin sonlarına doğru Belçika, İtalya, Almaniya, XX əsrin başlanğıcında Balkan dövlətləri, hərbi ümumiyyədən sonra Finlandiya, Eston, Latviya, Litva, Lehistan, Çexoslovakiya dövlətləri təşəkkül etdi. Sırada Ukrayna, Belarus, Krim, Edil-Ural, Azərbaycan, Gürcüstan, Şimali Qafqasiya və Türkiistan duruyur.

Avropa milliyyət prinsipi üzərinə, milli cəmiyyətlərə ayrıldı. Çünki xalq hakimiyyəti, demokrasi fikirləri bunu icab etdirirdi.

Bir xalq yalnız milli harsı, milli lisanı və ədəbiyyatı, milli ənənə və tarixi vasitəsilə hakimiyyəti-siyasiyəsini təsis edə biləcəyindən hər bir demokrasi hərəkata milli hərəkət demək olur. Nəsil ki, milliyyət hərəkatı da xalq hakimiyyətilə nəticələnir.

Həqiqi və tam bir demokrasi və milliyyət hərəkatı hər zaman eyni şey və hər zaman bir-birinə qarışmış və bərabər yürüyən eyni qüvvətlərdir.

* * *

Şəxsin hüriyyət və müsavətini elan edən Hüquqi Bəşər Bəyannaməsi, insanın hüquqi-təbiyyətinin mühafizəsi üçün vəz olunacaq qanunların “milli iradənin ifadəsi olduğunu” dəxi qeyd etməkdədir.

İştə bu prinsipin dəxi dövlətlərin milliyyət əsası üzərinə qurulmasını icab edən ehtiyacı qüvvətli təsiri olmuşdur.

Cəmiyyətdə ədalət, əmniyyət, əsaiyyət, hüriyyət və vəhdət təmin edən qanunu, **Monteskyo** “təbiəti əşyadan doğan zəruri münasibətlər” deyər tərif etmişdir. Bununla Monteskyo, qanun vəz edənlərin kəndilərindən, qeyri mövcud yeni bir şey yaratmıyacaqlarını, təbiəti əşyaya uymayan mövzuların hökmsüz qalmaya məhkum olacağını göstərmək istəmişdir. Fil-həqiqə zamanımızda qanunların ümumi, izhari və əmri olması, onun bir mənfəəti-müştərəke üçün ümumi və daimi bir qayda vəz etməsini, yeni bir şey ehdas etməyib bəlkə mahiyyəti əşyadan doğan münasibətləri tənzim və izhar etməsini, bu nöqtəyi-nəzərdən qanunun ictimai ehtiyac və ədalət hissələrindən mülhəm olmasını yeni heyət hər kəsin qanuna itaət etməsini icab etdirir.

Bir cəmiyyət daxilində müxtəlif qanunların və bu qanunları vəz edən müxtəlif mərkəzlərin bulunmasını, bu da nəticə etibarilə o cəmiyyətin müstəqil cəmiyyətlər halına gəlməsinə ehtac edər.

Fəqət qanunun ümumi və əmri ola bilməsi üçün həqiqi və zəruri münasibətləri tənzim və izhar etməsi şərt olduğundan, qanunun vəz olunduğu zaman 3 başlıca əsas nəzəri-ətibara almaq lazım gəlir.

Əvvəla: Qanun tarixin ilham etdiyi fikirlərə təvafüq etməlidir. Hər əsr müştərəkə bağlarla maziyyə bağlıdır.

Saniyə: Bir millətin qanunları, ələlümum müəssisələri kibi o millətin səciyyəsinə müvafiq olmalıdır.

Millətin əhvalı ruhiyyəsi, qabiliyyəti, təmayülatı nəzərə alınmazsa vəz olunan qanunların ömrü olmaz. Millətlərin səciyyələri arasında fərq vardır. Qanunları sövq və idarə edən milli səciyyədir.

Salisən: Həyatı hadisələrin həqiqi amili olan zaman, qanun vəzində nəzəridiqqətə alınmalıdır. Qanunlar zaman tədil və tənzim edər.

Müxtəlif səciyyə, tarix, əxlaq, hars və mədəniyyət zümərəsinə mənsub millətlərdən ibarət bir məmləkətdə vahid bir qanunun cari olmiyacağını hüquq alimlərinin müttəfiq bulunduqları yuxarıdakı vasif və əsaslar aşkar göstərməkdədir. Orta əsr əsasları üzərinə qurulu dövlətləri inhihala götürən və onların ənqazı üzərində milli tarix, səciyyə, əxlaq, ənənətinə təvafüq edən və milli həyat, hars və hakimiyyəti təmin etməyə qanunların cari bulunduğu milli dövlət yaradan səbəblərin ən qüvvətli və bəlkə başlıcası iştə budur.

Qanunun, milli iradənin ifadəsi olduğunu elan etmiş olan 1789 Hüquqi-

Bəşər Bəyannaməsi, ən təbii dövlətin “Milli dövlət” ola biləcəyini dəxi bununla elan etmişdir. Çünki Milli iradə yalnız Milli Dövlət, Milli bir cəmiyyət daxilində ümumi ola bilir. Və ancaq böylə bir ümumi iradədir ki, ümum üçün ömri bir mahiyyət kəsb edər.

* * *

Dövlətin bu tarixi təkamülü Türk tarixində nəsil cərəyan etmişdir? Bu xüsusda türk tarixinin ilk mənbələri bizə nə deyirlər? Bilxassə tarixi abidələr buraxan Gök Türklərin tarixi siyasiyyələri bizə nələr öyrətməkdədir?

Miladdan daha əvvəl **Metenin** təsis etdiyi ilk böyük Türk imperatorluğunda Xaqan “günəşlə eyni taxta oturduğu” bir hökmdardır.

Gök Türklərin məsud günlərində Xaqanlar “Tanrı tək təngirdə bulmuş Türk bilgə Xaqan” ünvanını daşıyorlardı ki, “göyə bənziyən göydə yaradılmış Türk hakim Xaqan” deməkdir.

Fəqət məsud və şanlı günləri müşkül zamanlar təqib etdi. 630 tarixində Türk xaqanı bir xəyanət səbəbilə qəfil ovlanaraq çinlilərin əsarətinə düşdü. Bunun üzərinə dövlət münqəriz oldu. Türk ümərəsi Çin ünvanları altında Çin xaqanı naminə hərəkət etdilər. Şökəti milliyyəti iadəyə səbəb olan qiyam ümərə və bəylərdən degil, biləks xalqdan “Qara Kamuq boddandan” zühur eylədi.

Bu tarixi zəbt edən Gültəkin Kitabələri bu xalq lisanından şu sözləri söyləməkdədir:

- “Bən bir ellik (dövlət) vücuda gətirən bir millət idim. Şimdiki bənəm gözəl elim (dövlətim) nəradə?...”

Professor **Bartold** deyir ki:

- “Köçəbə qövmələrdə böylə bir vicdani-millinin mövcudluğu son dərəcə nadir ikən əski Türklərdə vicdani-millinin təşəkkül etmiş olduğuna əsla şübhə caiz olmiyacaq dərəcədə sərəhəti-tammə vardır”.

“...Xalqdan zühur edən qiyamın həqiqi səbəbi Çindən alınan mənfur bidətlərdən dolayı xalq nəzərində əcnəbiyyə satılmış ədd olunan bəylərə qarşı bəslənmiş xüsumət idi...”

Milli hərəkatı idarə edən Xan buna mazinin şövkətini dəxi əlavə etmişdi.

Bununla bərabər yeni xan hər hökmdar kibi tacını millətin iradəsinə degil, Tanrının inayətinə mədyun idi.

- “Çinlilər qiyamı basdırmaq üçün əskər sövq etdilər, fəqət “Türklərin Tanrısı” və mübarək “Versuyu” kəndi qövminə mərhəmət və yardım edərək “Türk milləti yox bulmasın deyər” - deyən Xaqan, ümumi Tanrı yerinə xüsusi milli “Türk Tanrısı” təsəvvür ediyər və onu kəndisinin olmaqdan ziyadə millətin hamisi olaraq göstəriyirdi.

Bartold, yeni xanlar zamanında demokrati fikirlər hakim olmağa başladığını “El tutsun” məfhumundan dövlət umuri idarəsinin yalnız xana degil ümumi millətə aid olduğu mənası vüzuh ilə sabit olduğunu iddia etməkdədir.

Türk tarixində xalq hərəkatının qüvvəti Çingiz və Teymur kibi qüvvətli xaqanların belə “Qurultay”dan boyun qaçırılmaları ilə sabitdir. Bu hərəkatın bilaxirə 1917-1920 sənələrində Azərbaycan, Krim, Başqırd, Kazan və Türkistanda və 1920-dən etibarən elə Türkiyədə nəsil tam “Milli hakimiyyətə” qədər yüksəlmiş olduğu milli tariximizin tədqiq olunacaq ən mühüm səhifələrindən biridir.

Şimdilik şu qədər deyər biliriz ki, millətin kəndi hakimiyyəti və milli dövlət yaratmaq üçün Avropada XVIII əsrin nəhayətlərindən etibarən başlayan hərəkat Türk tarixində VI-VII əsrlərdə başlamışdır.

M.B.MƏMMƏDZADƏ, “Odlu-Yurd”, avqust 1931, № 5-6(30-31)

*Zihaf - dəyişmə
Nəticə - nəticələr
Müsmir - faydalı
Əzasi - üzvü
İrtibat - əlaqə, rabitə
İntac - nəticə vermə, nəticə
İzhar - aşkar etmə, bildirmə
Vəz - verilmə
İlham - təsirlənib ruhlanma
Mazi - keçmiş
Tədil - ədalətli
Vasif - izah edən
Köçəbə - köçəri
Sərəhət - aydınlıq, açıq söyləmə
Bidət - bəyənilməyən yenilik*

P.S. Məqaləni redaksiyaya professor Şirməmməd Hüseynov təqdim edib